Recenze

Elemér Pólay, Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom, Budapest 1964, 401 str.

I.

Práce je rozvržena do úvodu a pěti kapitol.

Úvodem (str. 7—10) vychází autor z předpokladu, že kategorie římského práva, jakými jsou např. ius civile, ius praetorium, ius privatum, jsou dosud nesprávně chápány a nebyly ještě nikdy prozkoumány ve svém úhrnu. Tento úkol (obtížný zejména proto, že právní oblast jednotlivých kategorií lze těžko vymezit, že některé kategorie se namnoze a různě překrývaly a že jejich obsah se během vývoje podstatně měnil) si nyní klade autor sám, přičemž zároveň hodlá osvětlit proces, který vedl k diferenciaci norem v římské společnosti, vzájemené působení základny a nadstavby. Jako další cíl si stanoví studovat souvislosti s diferenciací práva za kapitalismu a napomáhat historickými údaji socialistické právní vědě, zvláště pak právní teorii, např. při řešení otázky, jak vybudovat uspokojivý systém socialistického práva.

Základní pojem diferenciace chápe ve dvojím smyslu, jednak jako diferenciaci vertikální, tvoření dalších vrstev nad vrstvu původní, jednak jako diferenciaci horizontální, rozdělení dosud jednotného komplexu norem do více odvětví.

První kapitola (str. 11—21) pojednává povšechně o diferenciaci práva v otrokářských státech.

Východiskem je doba předstátní, kdy společenské normy byly jednotné, nediferenciované. Rovněž vnější podoba počátečního práva, tj. práva obyčejového, byla stěží diferenciovaná. Na začátku státní organizace neměla ještě vládnoucí třída zájem na diferenciaci, k níž by bylo třeba její aktivní činnosti. Počáteční právo otrokářské společnosti se točilo okolo jediné právní instituce, totiž vlastnictví nad otroky. Teprve rozvoj výroby zboží přinášel s sebou nutnost diferenciace, především v zájmu rodiny jako kolébky vlastnictví.

Stát zasahoval nejprve jen v nejnutnějších případech, tj. na ochranu soukromého vlastnictví a státní organizace, ale tím již začala diferenciace společenských norem na právní a nábožensko-mravní; právní normy, jejichž počet stále stoupal, byly tehdy vydávány za projev boží vůle. Další diferenciace nastává až mezi primitivním právem směny zboží v rámci naturálního hospodářství a pokročilejším právem obratu zboží v době zbožní výroby.

Autor si klade za další úkol sledovat, jak se u Římanů projevil vývoj prosté výroby zboží v právu, jak si objektivní podmínky výroby zboží vynutily přiměřenou právní úpravu.

Druhá kapitola (str. 22—52) se zabývá výrobními vztahy, vlastnickými formami a třídním bojem v otrokářském Římě.

Základní rozdíl byl mezi dvěma epochami: dobou patriarchálního otroctví, která —

za naturálního hospodářství — trvala až do konce latinských válek (338 př. n. l.), kdy otrok sice byl ve vlastnictví pána, ale jeho faktické postavení se příliš nelišilo od postavení ostatních osob v rodině, podřízených otcovské moci; a dobou provozového otroctví, které vznikalo v letech 338—241 př. n. l., kdy se postupně rozvinul otrokářský způsob zbožní výroby, jehož nejvyšší rozkvět nastal po zničení Kartága (146 př. n. l.) a trval až do výbojů Trajánových (117 n. l.).

Ochrana vlastnictví nad otroky se stala nejdůležitější otázkou římského státu. Římané ideologicky odlišili tento druh vlastnictví jakožto zvláštní formu vlastnictví a někdy je oddělovali od vlastnictví nad ostatními statky (zužovali nebo zase rozšiřovali a využívali též duševní pracovní síly otroků). Omezující zásahy státu na ochranu vlastnictví byly však již předchůdci úpadku otrokářského řádu a dotýkaly se zájmové sféry jednotlivých otrokářů proti jejich vůli.

Třídní boj se v antickém Římě rozvíjel nejen mezi dvěma základními antagonistickými třídami — otroky a otrokáři —, nýbrž i uvnitř třídy svobodných, mezi občany politicky bezprávnými, chudými a občany, kteří měli v rukou moc a vládli velikým majetkem. Na počátku období provozového otrokářství vedl třídní boj mezi svobodnými k formální majektoprávní rovnosti Římanů s Neřímany, jejímž ideologickým základem byla aequitas.

Po těchto dvou víceméně předběžných kapitolách se třetí kapitola (str. 53—141) obrací již přímo do oblasti práva, aby objasnila, jak se římské právo oddělovalo od ostatních společenských norem.

První skupinou je dvojice pojmů fas — ius (str. 53—90). Fas byla původně oblastí životních vztahů, ponechanou lidem volnou od bohů, dále to byly normy, které tuto oblast vymezovaly a konečně i souhrn takových norem; ius naproti tomu znamenalo zprvu sporné řízení mezi dvěma stranami a pak i právnost, zachování právních norem. V době vytváření státu byly fas i ius natolik propleteny, že se ještě nedalo mluvit o diferenciaci právních a náboženských norem. Naproti tomu zákon XII tabulí již přináší určité rozštěpení a o fas téměř nemluví (jen ve vztahu patrona a klienta a vůči nočnímu zloději). Vládnoucí třída měla na takové diferenciaci zájem, protože ochranu územních jednotek mohly zajistit jen právní normy a protože fas již nestačilo ani pro dobyvačné války, ani k ochraně majetku hlavy rodiny, ani pro zbožní výrobu. Ovšem ostrou hranici mezi oběma oblastmi nebylo možno vést ani později, když už diferenciace byla v plném proudu; k částečnému rozlišení došlo však již na počátku republiky. Důležité je, že ius a fas se nikdy nedostaly do rozporu (náboženské normy i nadále mocí náboženství podporovaly normy právní).

Vcelku probíhala diferenciace mezi fas a ius v několika stupních: a) v předstátní době bylo fas souhrnem společenských norem; b) od vytváření státu některé státní normy nahrazovaly normy náboženské nebo jim propůjčovaly právní povahu; c) oblast právních norem se neustále rozšiřovala úpravou nových životních vztahů; d) náboženské normy fas se smršťovaly, odumíraly.

„Sakrální právo“ (v pojetí buržoazní romanistiky) nebylo ve skutečnosti žádným právem, nýbrž pouhým souhrnem náboženských norem bez státního donucení. Tzv. ius divinum a ius humanum označovaly dnes již stěží postižitelné skupiny norem, druh částečné diferenciace.

Následuje skupina mos — ius (str. 91—100). Mos byly prastaré mravní příkazy ještě z doby rodového zřízení, jež tehdy platily vedle fas a nejstaršího ius. Osamostatňovat se začaly až teprve zřízením cenzury (pol. 5. stol. př. n. l.). Ačkoli cenzor někdy ukládal „tresty“, tato opatření neměla žádných právních následků, zakládala jen mravní, společenský bojkot. S těmito mravními příkazy vystačila římská společnost velmi dlouho; až teprve za principátu, v době obecné — a též mravní — krize bylo

nutno nahradit je v některých směrech normami právními (např. lex Papia Poppaea).

Třetí skupinou bylo ius fetiale — ius gentium (str. 100—141). Ius fetiale upravovalo hlavní životní vztahy mezistátního styku v době míru i za války, spadající do kompetence kněžského sboru feciálů. Nebyly to normy právní nebo dokonce „právo mezinárodní", jak se mylně domnívají někteří buržoazní romanisté, nýbrž skupina norem náboženských, které proto také sdílely celkový osud fas. Ve druhé polovině republiky klesla již role feciálů na pouhou formalitu. Pro soubor norem, jež se týkaly války, válečné kořisti, vyslanců apod. se začínalo užívat nového výrazu ius gentium (ve starším významu). Tyto normy již neměly náboženský ráz, přecházely zjevně do oblasti práva. I celý tento vývoj svědčí o jisté diferenciaci společenských norem.

Na počátku patriarchálního údobí měl Řím rovnoprávné postavení mezi ostatními latinskými státy. Teprve od poloviny 4. stol. př. n. l. začíná jeho jasná převaha, daná lepší organizací otrokářského systému. Řím zahajuje uchvatitelskou, velmocenskou politiku, směřující ke stále širšímu dobývání otroků a půdy a k zajištění nerušeného obchodu s veškerým zbožím. Postupně se stal velmi složitou soustavou nejrůznějších svazků a závislostí — foedera aequa a iniqua, uzavíraná často i s vlastním autonomním územím. Začal se považovat za dědice diadochů, činit si nárok na světovládu a v diplomatickém jazyce užívat pojmů jako „spravedlnost", „rovnost", „svoboda" apod. Za principátu byla na něm zcela nezávislá jedině Parthská říše. Jinak prosazoval své heslo „Imperium Romanum", takže dosavadní federativní systém upadal. Své zahraniční vztahy řešil silou a na každého přítomného partnera hleděl jako na budoucího vazala. Celkem tedy, pokud další diferenciací vznikl komplex norem upravujících vztahy Říma k jiným kmenům, kmenovým svazům a státům, nelze zde mluvit o „mezinárodním právu", nýbrž spíše o „právu dobyvatelském".

Čtvrtá, nejdelší a zdaleka nejdůležitější kapitola se nazývá „Utváření nejdokonalejšího práva prosté výroby zboží" (str. 142—361).

Nejprve rozebírá autor rozdíl mezi ius civile a ius Latii (str. 142—178).

Zatímco latinská a etruská města měla kvetoucí řemeslnou výrobu (kovy, keramika), Řím měl přebytky dobytka a zemědělských výrobků — předpoklady pro směnu zde tedy byly. Později — kromě toho — potřeboval Latiny jako vojáky pro svou dobyvačnou politiku. Bylo tedy životním zájmem Říma přiznat Latinům politická a majetková práva.

Ius civile zahrnovalo všechny životní vztahy římských občanů, které vyžadovaly právní úpravy (ius militiae, ius suffragii, ius honorum, ius commercii, ius conubii); jeho pramenem byl zákon a obyčej (lex a consuetudo). Naproti tomu ius Latii upravovalo celou oblast životních poměrů, které pocházely ze vztahů Říma a jeho občanů k Latinům; bylo to tedy římské právo odlišně uspořádané vzhledem k jednotlivým latinským městským státům (nikoli tedy právo jednotlivých latinských měst nebo celého latinského svazu) a jeho pramenem byly mezistátní smlouvy s jednotlivými latinskými obcemi, městskými státy. Mezi oběma soubory norem byly rozdíly kvantitativní (ius Latii zahrnovalo užší okruh, občanům latinských měst chybělo ius honorum a často i ius conubii) i kvalitativní (Latinové sloužili jen v pomocných sborech, nikoli v legiích, ius suffragii je opravňovalo k účasti jen na komiciích tributních, jejich ius commercii jim nedovolovalo nabýt kviritského vlastnictví a také ius conubii, pokud ho dosáhli, bylo odlišné).

Diferenciace probíhající z ius civile na ius Latii spadala do 3. stol. př. n. l., kdy k tomu již měla římská právní věda dostatečnou průpravu dík řecké filosofii a vědě, jež se v Římě šířily právě v té době.

Pomocí ius fetiale, ius gentium a ius Latii vytvořili Římané potřebnou právní základnu pro svou dobyvačnou politiku.

Mimořádně důležitý je oddíl o římském právu a tzv. cizineckém právu (str. 178 až 233), protože tato látka je v buržoazní romanistice velmi sporná a spíše zatemněná.

Římským právem v nejširším smyslu bylo veškeré právo platné uvnitř římských státních hranic, ať už římského či jiného původu, tedy ius civile, ius honorarium (z velké části cizího původu), právo provinční (vytvořené Římany pro obyvatelstvo provincií) a právo cizinecké [právo Latinů a peregrinů, které jim Římané ponechali v platnosti ze své dobré vůle; musel to ovšem být — na rozdíl od pouhého partikularismu — v rámci římského státu soubor právních norem, které upravovaly všechny životní vztahy (nebo většinu jich) určité jednotně organizované skupiny lidí].

Dualismus římského práva (v užším smyslu) a práva cizineckého probíhal ve třech etapách:

1. Do lex Iulia (91—89 př. n. l.) nakládal Řím s podrobenými italskými městy — v rámci tzv. hegemoniálního systému — různě:
a) ponechal jim jejich domácí právo (civitates foederatae na rozdíl od municipií, které měly plné nebo omezené římské právo), jež se ovšem materiálně příliš nelišilo od práva římského;
b) přiznal jim římské občanské právo jako celkům (civitas universa);
c) přiznal jejich občanům (ve smyslu principu personality a aniž tím ztratili své domácí občanské právo) osobně římské občanské právo;
d) vyslal prefekta do města, aby je spravoval přímo nebo pomocí domácích magistrátů (praefecturae).

Tento hegemoniální systém (formálně: spojené městské státy s vedoucí úlohou Říma, fakticky: síť měst Římem dobytých nebo založených a jemu v každém směru podrobených) byl vybudován na mezistátních smlouvách, jimiž byl Řím nicméně vázán a nemohl je jednostranně měnit a rušit práva peregrinů.

2. Všechny tyto rozdíly (uvnitř nichž bylo pochopitelně ještě množství odchylek a výjimek) odstranila lex Julia (de civitate Latinis danda), která vztáhla římské občanské právo na všechny italské spojence a tak učinila celou Itálii od Rubikonu na jih římským městským územím s jediným právem (nehledě tu a tam na místní partikularismus). Počínaje tímto zákonem je možno mluvit o římském říšském právu, jímž bylo právo, které se vztahovalo na celé území Itálie včetně Říma, jakož i na všechny římské občany, usedlé v Římské říši mimo Itálii pro právní vztahy mezi jimi samými a mezi jimi a cizinci.

Mimo Itálii používali Římané rovněž práva silnějšího, nejčastěji ve formě provincializace: půda dobytého území se stala vlastnictvím Říma a byla zdaněna, ale obyvatelstvo, pokud nebylo uvrženo do otroctví, nenabylo římského občanského práva. Na provinční půdě vznikala (na rozdíl od dominia na italských pozemcích) nová forma vlastnictví, possessio ac ususfructus. Pro tento provinční systém byla příznačná neomezená moc římského místodržícího.

V některých provinciích (např. na Sicílii) platil — na základě místodržitelského ediktu — subsidiárně místní právní řád. V Egyptě se prolínalo trojí právo: původní egyptské, macedonsko-řecké a římské. Jinak mezi provinciemi byly po právní stránce značné rozdíly (ovšem v rámci téhož otrokářského vlastnictví) odrážející rozpory mezi Itálií a provinciemi. Peregrinské právní řády byly častější na Východě, kde také společenský vývoj byl pokročilejší (vrchol otrokářského řádu dosažen nebo překročen) a kde také právo bylo v některých směrech vyvinutější (např. lex Rhodia).

Provinční systém byl vybudován na pouhém faktu dobytí a závisel plně na vůli Říma (místodržícího), takže peregrinské právní řády byly poměrně vratké.

3. Constitutio Antoniniana z r. 212 vztáhla římské občanství na všechny svobodné poddané Říše, kteří je dosud neměli. Otázka správně nezní — jak dosud často na-

cházíme v buržoazní literatuře —, zda konstituce ponechala peregrinům též jejich dosavadní státní občanství nebo je odstranila, nýbrž toliko, zda jim ponechala jejich obecní příslušnost (kdo trvale bydlel na území římského státu, byl buď římským občanem nebo římským poddaným). Řím v zásadě nevnucoval podrobeným národům své náboženství, jazyk, mravy a správu; v tom se projevovalo jeho státnické umění, neboť tím bezpečněji než nátlakem získával vládnoucí třídy peregrinů. Pro Řím bylo podstatné jen to, že v nejdůležitějších záležitostech (zejména politických) mohl místodržící kdykoli rozhodovat sám.

Konstituce však petrifikovala peregrinské právo (umožnila používat tohoto práva jen do té doby platného). Pokud císařský výnos nestanovil jinak a pokud říšské právo nemělo žádného ustanovení, místodržící používal i vůči římským občanům místního práva.

Caracallova konstituce, která se v podstatě nedotýkala provinčního správního organismu a ani v civilním soudnictví nepřinesla nic zásadně nového, tedy nezpůsobila žádnou revoluční přeměnu; římské občanství nebylo ostatně v té době už žádnou výsadou.

Roztříštěnost římského práva (v nejširším smyslu) a paralelnost různých právních řádů uvnitř Římské říše se zakládaly na naprosté nejednotnosti společenských řádů a výrobních vztahů (např. germánských, řeckých, egyptských). Rozkvětu naturálního hospodářství odpovídal právní partikularismus, kdežto vzestup zbožní výroby vedl naopak k sjednocování práva. Tou měrou, jak se různé společenské řády a výrobní vztahy uvnitř Římské říše sbližovaly a sjednocovaly (nivelizace výroby, oběh zboží, jednota obchodu), odpadala nutnost dřívějších rozdílů a vytvářelo se jednotné říšské právo, které naplno zvítězilo ve 4. stol. — tehdy již platil jediný právní řád (nanejvýš tu a tam s místním partikulárním zabarvením). —

Další oddíl probírá — v romanistické literatuře rovněž velmi diskutované kategorie — ius strictum a ius aequum; ius naturale; ius gentium; ius civile a ius praetorium (str. 233—288).

Ius strictum jakožto — v dobách pokročilejšího společenského vývoje — strnulé a formalistické právo nebylo souborem norem, nýbrž výrazem ideologie „věčného a nezměnitelného" občanského práva. Rozpor mezi tímto právem a rozvinutým již obratem zboží řešila římská vládnoucí třída principem formální rovnoprávnosti svobodných občanů — bonum et aequum, aequitas, což ovšem nebyly právní normy, nýbrž ideologické formy, principy, názory. Ius aequum bylo tedy prvním ideologickým základem rodícího se práva pro směnu zboží a mělo sloužit právní úpravě velkooběhu zboží.

Podobně ius naturale bylo ideologickou kategorií, které římští právníci použili podle řeckého vzoru, aby rozviklali staré právní kategorie, hlavně v oblasti práva majetkového (vlastnictví, smlouvy), tj. obratu zboží; tohoto svého úkolu (tj. vybudovat velkorysé právo pro směnu zboží pomocí této kategorie) si byli jasně vědomi.

Ani ius gentium (v obecném smyslu) nebylo pozitivním právem (i když se ho užívalo jako protějšku k ius civile): jeho hranice se docela rozplývaly (šlo jen o obecné zásady), právníci je nekomentovali a neuváděli do systému, jeho prameny jsou nepostižitelné. Obsahově to bylo množství norem mezinárodní povahy, které zahrnovaly majetkové vztahy mezi živými. Byl to tedy rovněž ideologický pojem, forma, jež pomáhala uvolňovat ius civile jakožto primitivní právo pro směnu zboží.

Naproti tomu ius praetorium bylo skutečným, pozitivním právem (pocházelo od prétora, právní věda je komentovala), nikoli ovšem ve smyslu civilního práva (praetor ius facere non potest). Jeho hlavní rozmach nastal po zřízení peregrinské prétury (242 př. n. l.) — pak vznikl jednotný procesní řád a jednotné majetkové

právo pro vztahy mezi římskými občany a peregriny. Prétorské právo tedy upravovalo zhruba tytéž životní vztahy jako ius naturale a ius gentium. Jeho rozvoj byl v zájmu Římanů, hlavně peněžní aristokracie — jezdců, protože skutečný velkoobchod rozvíjeli nikoli mezi sebou, nýbrž s peregriny.

Jako samostatná oblast existovalo prétorské právo od r. 242 př. n. l. do konce republiky, ale po vydání lex Aebutia (146 př. n. l.) se již začaly stírat hranice mezi právem civilním a prétorským.

Celkový obraz v hrubých rysech ukazuje, že římské vládnoucí třídy svou dobyvačnou politikou vytvořily předpoklady pro vybudování nejpokročilejšího práva pro směnu zboží v antice. Pod vlivem pravotvorných činitelů pracovala právní věda nejprve s ideologickými formami, čerpanými z řecké filosofie — aequitas, ius naturale, ius gentium — a na tomto podkladě vytvořila prétorské právo jako pozitivněprávní odraz těchto ideologických forem a dovršení celého procesu diferenciace civilního práva.

Neobyčejně charakteristický vývoj prodělaly kategorie ius publicum — ius privatum (str. 288—331).

Zatímco v letech 242—100 př. n. l. právníci co nejrychleji vytvořili právní formy, potřebné pro výrobu a směnu zboží, v letech 100—27 př. n. l. nalezené formy již jenom cizelovali. Za principátu právníci pak už toliko zjemňovali a pilovali velké výsledky z dob republiky.

Poslední století republiky přineslo hluboké změny v hospodářském životě Říma: hnací síly dřívějších diferenciací ochabují, nové se oživují. Prosazují se nové kategorie, ius publicum a privatum; jedna část civilního práva, týkající se „veřejného života", se oddělila od ostatního komplexu majetkových a rodinných práv a přešla do ius publicum, zbytek srůstal s ius honorarium, ne však tak jasně, aby bylo možno vést přesnou hranici mezi ius publicum a privatum. Pro takové odlišení se uplatnil nový ideologický pojem, utilitas (publica); hotovou formulaci přinesl posléze Papinianus: ius publicum privatorum pactis mutari non potest (D. 2, 14, 28).

Od konce republiky se upevňuje vlastnictví nad otroky a zrušují (za použití ekvity) majetkové rozdíly mezi svobodnými, čímž teprve se mohl rozvinout obchod ve Středomoří; bezpečný podklad poskytlo ius privatum, vybudované prétorem ve vyspělé právo pro směnu zboží.

Aby však vládnoucí třída mohla držet na uzdě též ostatní svobodné obyvatelstvo, vytvořila ius publicum; stát zasahoval, jakmile byly ohroženy pilíře otrokářského řádu. Ius privatum bylo vybudováno ve dvou vrstvách, jako vlastnictví nad otroky a vlastnictví nad zbožím. Stejně tak ius publicum mělo dvě vrstvy: bezprostřední potlačování třídy svobodných nemajetných a (přes ně) zprostředkované potlačování třídy otroků. Protože však vývoj neskončil politickým osvobozením hospodářsky podrobených, nemohly se obě kategorie plně rozvinout v jednoznačná právní odvětví.

Poslední oddíl čtvrté kapitoly hodnotí justiniánskou kodifikaci (str. 331—361).

Za dominátu se celý hospodářský život dostal postupně do rukou státu nebo pod jeho přísnou kontrolu. Přechod k feudalismu měl však jinou povahu na Západě, jinou na Východě. V germánských státech ustala zbožní výroba, zbylo jen naturální hospodaření, obyvatelstvo žilo pod ochranou hradního pána, ať už jím byl král, vévoda, duchovní kníže či mocný velkostatkář. Na Východě však pokračoval otrokářský řád, udržela se zbožní výroba i města a základní formou přechodu k feudalismu se stal kolonát. Vměšování státu do soukromoprávních vztahů pokračovalo natolik, až ius publicum prakticky pohltilo ius privatum, došlo k „postátnění" práva; obě kategorie se staly už jen souhrnnými názvy pro soubor donucujících či volných norem bez ohledu na to, jaké životní vztahy upravovaly.

Nyní nastoupily další kategorie: lex (císařské nařizovací právo) a ius (právo právníků) a časem též snaha spojit je (poprvé za Theodosia I.); ius publicum a privatum se mezitím staly pouhými myšlenkovými formami.

Justiniánská kodifikace (třebaže už na přechodu k feudalismu) nebyla ve své době nevčasná. Neděla se bez chyb, ale vcelku kodifikace tak obrovské a málo uspořádané látky, výsledek to dlouhotrvajícího procesu, dokazuje vyšší vývojový stupeň, přednost justiniánské tvorby nad klasickou. Nebyla to pouhá kompilace, nýbrž skutečná kodifikace, tvůrčí práce právníků, kteří svým vzděláním nebyli pozadu za právníky klasickými; byli ostatně první skupinou právníků, kteří celou obrovskou látku za více než tisíciletí přehlédli a sevřeli do systému odpovídajícímu potřebám doby.

Závěrečná pátá kapitola ve stručném přehledu shrnuje diferenciační procesy v římském právu (str. 362—371).

Knihu doprovází soupis použité literatury a osobní a věcný rejstřík.

II.

Tolik z nepřeberného bohatství vědeckých výsledků a myšlenek Pólayovy práce, která není pouhou monografií, nýbrž skutečným syntetickým dílem, probírajícím v širokých a hlubokých záběrech nejobecnější problémy římského práva.

Hlavní hodnota tohoto díla spočívá v tom, že je nejen svým zásadním přístupem, nýbrž také celým propracováním důsledně a naveskrz marxistické, takže pomocí marxistické metody dospívá k novým, cenným a jinak nedosažitelným výsledkům. Každý problém staví autor nejprve do celkové hospodářské a společenské souvislosti, přičemž vysoce vyzdvihuje moment třídní, a v neustálém vzájemném působení prvků mimoprávních a právních hledá řešení právních problémů. Odtud také v celém rozsahu své práce veškerý vývoj římského práva přesvědčivě vysvětluje z rozvoje výroby hmotných statků.

K novým a cenným Pólayovým výsledkům patří především celkové řešení a vzájemné vztahy základních kategorií římského práva — ius gentium, ius Latii, peregrinská práva, ius aequum, ius naturale, ius praetorium, ius publicum, ius privatum. Také buržoazní romanisté o této problematice mnoho přemýšleli a objevili mnoho správného, ale její hluboké souvislosti, její historická souvztažnost, to vše jim víceméně zůstalo viset ve vzduchu. Celkové, společensky pravdivé skloubení těchto kategorií, úzce spjatých s životem doby, mohlo přinést teprve hledisko marxistické a přináší je nyní Pólay.

Dalším a nesmírně cenným výtěžkem autorovy práce je nové řešení skutečné úlohy, kterou ve vývoji římského práva hrály některé ideologické formy (aequitas, ius naturale, ius gentium, utilitas publica). Tyto problémy si buržoazní romanistika z největší části ani neklade, natož, aby je mohla úspěšně řešit.

Ale i v dílčím, podrobném propracování každého oddílu i jednotlivých bodů nalezne čtenář množství dalších a cenných postřehů, které mu zcela novým způsobem přiblíží studovanou látku.

K tak důkladné práci mohl ovšem autor přistoupit až teprve po dlouholeté přípravě a po uveřejnění četných spisů předběžných (u maďarsky psaných prací užívám pro lepší dostupnost německého názvu): Der Ursprung des römischen Testaments, Acta univ. Szeged. 1956, t. II, fasc. 3, Die Frage der Gliederung des römischen Rechtsystems, tamže 1957, t. III, fasc. 4, Die Blütezeit des römischen Wirtschaftslebens und die klassische Zeit des römischen Rechts, Acta antiqua acad. sc. Hung. 1957, 323—357, Il carattere e luogo delle regole delle relazioni interstatali nel sistema del diritto romano, Acta, univ. Szeged. 1958, t. V, fasc. 13, Rechtssysteme in antiken

Rom, tamže 1960, t. VII, fasc. 2, Rechtsordnungen im antiken Rom, Acta jurid. acad. sc. Hung. 1961, 175—210, Publius Mucius et Brutus... fundaverunt ius civile, Acta univ. Szeged. 1962, t. IX, fasc. 3, Die Regelung der Gewährschaft des Verkäufers für Sachmängel im präklassischen römischen Recht, tamže 1964, t. XI, fasc. 9.

Pokud jde o argumentaci, nutno zdůraznit, že autor znamenitě využívá četných hodnotných výsledků buržoazní romanistiky, dovede je organicky skloubit s vlastním marxistickým hlediskem. Po stránce jeho pracovní techniky stojí za zvláštní zmínku, jak důsledně v celém díle a v každém bodu napřed jasně formuluje problém, o který jde a na konci výkladu přináší stejně jasnou odpověď.

Hlavním nedostatkem (je-li zde tento výraz na místě, když nejde o autorovu chybu) tohoto díla je, že poněkud „předbíhá" dobu, protože k tak mohutné syntéze, o jakou se pokusil, nejsou ještě vytvořeny nutné předpoklady v podobě množství marxistických monografií. Závažné však je, že se autor nezabývá ani těmi monografiemi z tvorby romanistů ze socialistických zemí, které zde již jsou. Zcela pomíjí i takové dílo, jakým jsou „Dějiny římské ústavy" De Martina, který se hlásí k marxistickému vědeckému táboru. Naproti tomu mezi literaturou, s níž se kriticky vypořádává, jsou mnohé spisy ještě z minulého století, dnes již překonané (např. Baron, Beloch, Danz, Marquardt, Schmidt), zatímco některé nové významné práce chybějí. Vůbec přihlíží mnohem více k literatuře německé než k obsáhlejší literatuře italské (v úvahu přicházejí zejména Branca, Frezza, Guarino, Luzzatto, Nocera, Volterra). Největší oporu mu skýtají výsledky sovětské historiografie (Djakov-Nikolskij, Maškin, Ranovič, Sergejev, Štajermanová aj.), často se dovolává sovětské učebnice římského práva Novickij-Peretěrskij.

Za těchto okolností musí mnohé problémy překlenout vlastním syntetickým pohledem, což se mu vcelku až obdivuhodně daří, tak jak to vůbec umožňuje dnešní stupeň vědeckého poznání. Je ovšem jisté, že budoucí marxistické monografie, jakmile začnou soustavně zpracovávat tuto látku, některé jeho dílčí výsledky prohloubí a zdokonalí.

Povaha jednotlivých problémů, výběr literatury a soudobý stav romanistického bádání vedly autora k tomu, že se ani nesnažil zpracovat studovaný materiál do rovnoměrné šířky a hloubky — podrobněji se s buržoazní literaturou vypořádává např. v oddíle o ius gentium (str. 240 an.).

Hodnocení některých jevů vyznívají autorovi — v jeho pochopitelné snaze o velikou historickou syntézu — poněkud absolutně, ačkoli by bylo třeba blíže je rozvést, vymezit, třebas jen několika slovy. Patří sem např. nejen různé hranice mezi jednotlivými vývojovými stupni, což byly vždycky historické procesy, které do sebe rozmanitým způsobem zapadaly, nýbrž i samo pojetí římského otrokářského řádu a jeho vzniku. Byl to jev velmi složitý zvláště proto, že otrokářská práce nebyla nikdy výlučným hospodářským základem Římské říše, vždycky zde byla vedle ní ještě práce svobodných a polosvobodných, přičemž ještě naprosto jiné poměry panovaly v Římě samém, v Itálii a jednotlivých provinciích. Dále se autor několikrát zmiňuje o tom, že otrok byl v Římské říši nejdůležitějším zbožím (str. 17) či výrobním prostředkem (str. 48), ale nezmiňuje se v této souvislosti o půdě, která byla ještě důležitější jakožto základní výrobní prostředek, na němž ne vždy pracovali otroci.

V ojedinělých případech se v autorových tvrzeních projevuje rozpor nebo by bylo vhodné je upřesnit. Tak např. na str. 29 praví, že epocha zbožně výrobního otrokářství měla dva oddíly (rozkvět a úpadek), ač předtím na str. 24 hovoří o zakládání této epochy v letech 338—241 př. n. l. — Nebo na str. 52 píše o diferenciaci společenských norem od norem jiných (náboženských, mravních), ačkoliv i ty jsou normami společenskými (zde možná vznikla nedopatřením záměna správného výrazu „právní"

za nesprávný „společenský"). — Není jasné, jak může autor na str. 337 napsat, že Kodex (justiniánský) se vůbec nezmiňuje o kolonátu, ačkoli jednu takovou zmínku sám uvádí o dvě stránky dále, nehledě ani na to, že Codex Justiniani věnuje přímo otázce kolonátu — nehledě na roztroušené texty — dokonce pět titulů: C. XI, 48 (De agricolis censitis vel colonis), C. XI, 50 (In quibus causis coloni censiti dominos accusare possunt), C. XI, 51 (De colonis Palaestinis), C. XI, 52 (De colonis Thracebsibus), C. XI, 53 (De colonis Illyricianis). — Když velmi správně vyzdvihl na str. 158 hlavní rozdíly mezi ius civile a ius Latii, na další stránce náhle praví, že oba pojmy si byly velmi blízké; ve skutečnosti si byla blízká jen některá ustanovení materiálního práva Latinů a Římanů, ale to je něco docela jiného. — Na str. 177 autor tvrdí, že k diferenciaci mezi patriciji a plebeji nedošlo proto, že se plebejové mocně a úspěšně domáhali plných občanských práv; důvod byl však spíše v tom, že formální rovnoprávnost odstranila dřívější diferenciaci římské společnosti do těchto dvou tříd, jež obě byly složeny z římských občanů a že na místo této diferenciace nastoupila ve změněných podmínkách nová diferenciace s novou vládnoucí třídou — nobilitou (k tomu srv. ještě předposlední bod dalšího odstavce). — Na str. 70 staví římského „krále" (rex) do úlohy ochránce plebejů proti patricijům, což je ze zásadních důvodů málo pravděpodobné vzhledem k jeho společenskému postavení jako nejvyššího magistráta a k tomu, že členy jeho rady směli být jen patricijové (srv. Arangio) Ruiz, Storia del diritto romano, Napoli 1957, str. 23).

Při tak rozsáhlém a myšlenkově bohatém díle je pochopitelné, že ne všechny autorovy názory — zvláště jsou-li formulovány tak ostře, jak to činí Pólay — a ne ihned budou obecně přijaty, že různost pojetí v některých směrech prozatím ještě asi potrvá. Tak např. na str. 29 autor klade vrchol římského otrokářského řádu do doby těsně před začátkem principátu, ale mnohé historické události, zejména pak obrovská otrocká povstání nasvědčují tomu, že tento vrchol nutno hledat již ve II. stol. př. n. l., a to dokonce v jeho první polovině; naproti tomu I. stol. př. n. l. bylo téměř nepřetržitým bojem za stabilizaci otřeseného (a tudíž svůj vrchol již překročivšího) otrokářského řádu, který nakonec vyústil ve vojenskou diktaturu — principát. — Na str. 38 považuje autor snahu povzbudit otrokovu materiální zainteresovanost, jak se projevila zejména právní úpravou peculia, za projev úpadku otrokářského řádu. Jenomže pomocí peculia (které patří ještě do raného římského práva — srv. Kaser, Das römische Privatrecht, I München 1955, str. 55) využíval pán nikoli už jen hrubé fyzické, nýbrž též intelektuální pracovní síly otrokovy, a to formou, která — na rozdíl od kolonátu — tkvěla pevně v rámci otrokářského řádu a nikterak jej nemohla překročit; je tedy možno na peculium hledět spíše jako na vystupňovanou formu otrokářského vykořisťování. — Na str. 54 uvádí autor jako panující mínění (s nímž patrně též sám souhlasí), že římská plebs se vytvořila z cizích přistěhovalců. Důsledně třídní stanovisko však vede k tomu, že původní předřímská rodová společnost se musela majetkově diferencovat na majetné (později označováni jako patricijové) a nemajetné (nazýváni později: plebejové, jejichž řady ovšem rozmnožovali též cizí přistěhovalci); k tomu srv. např. De Martino, Storia della costituzione romana, I., Napoli 1953, str. 48 a n., který rovněž klade zvláštní důraz na hospodářskou stránku problému. — Na str. 167 dovozuje autor, že dobyvačná politika Římanů proti Latinům a ostatním národům se podstatně lišila. Jistě zde byl značný rozdíl daný na jedné straně kmenovou blízkostí Římanů a Latinů, na druhé straně odlišnou dobou obojích výbojů, ale to podstatné — zásadu: divide et impera! — uplatňovali Římané ve své dobyvačné politice vůči všem ostatním přibližně stejným způsobem (k tomu viz vývody autora samého o dualismu práva římského a cizineckého na str. 181). — Ačkoli autor na str. 47 a několikráte později nesmlouvavě tvrdí, že Římané vytvořili

vlastnictví nad otroky jako zvláštní formu vlastnictví odlišnou od vlastnictví nad ostatním zbožím, věc není zdaleka tak jasná a nesporná. Vzhledem k významu otroků byly zde sice některé zvláštnosti a podrobnější právní úprava, ale od toho je ještě velmi daleko ke zvláštní formě vlastnictví, tím spíše, že právně byl otrok pouhou věcí; je tedy možné důvodně se domnívat, že římská konstrukce vlastnictví byla zásadně jednotná a že v hlavních rysech dopadala stejně na všechny res in patrimonio. — Přesvědčení autorovo, že právo otrokářské společnosti (a tedy také římské právo) se točilo jedině okolo vlastnictví nad otroky (str. 12), nebudou jistě všichni romanisté sdílet, právě pro velmi složitou třídní skladbu římské společnosti; a pokud jde o římské právníky samé, je známo, že se vlastní problematikou otroků zabývali poměrně zřídka. — Autorovo tvrzení (na str. 240), že římští právníci si jasně uvědomovali svůj úkol vybudovat pomocí ius naturale (a jiných ideologických kategorií) velkorysé právo pro směnu zboží, patří k jeho několika smělým formulacím, ale všechny tyto souvislosti lze těžko prokazovat. Pravidlem ve starých dobách spíše je, že si lidé různých ideologických forem přítomné doby nebyli plně vědomi, třebaže ideologie jejich jednání silně ovlivňovala. — Rovněž funkce jiné ideologické formy — utilitas (publica) — je velkým a dosud zdaleka ne vyjasněným problémem (str. 316); bližší rozbor textů také ukazuje, že zde asi vůbec nemůžeme počítat se spolehlivými svědectvími z klasické doby. — Někteří romanisté budou patrně litovat, že autor na patřičných místech ani v nejhrubších rysech nenastínil diferenciaci společenských tříd v Římské říši, která by ještě lépe osvětlila četné souvislosti. — Naproti tomu mnozí asi nebudou souhlasit s autorovým záměrem (a jeho provedením) v této spojitosti ukázat a zdůraznit závažné paralely mezi diferenciací římského a kapitalistického práva. Tyto postřehy jsou nesporně velice cenné, ale snad by přece jen bylo vhodnější věnovat jim zvláštní studii, kde by pak byly jednotně a souvisle formulovány a kde by také autorovy podnětné myšlenky lépe vynikly.

Těchto několik kritických připomínek či spíše námětů se samozřejmě vůbec nemůže dotýkat celkového velmi kladného hodnocení Pólayova vynikajícího průkopnického a novátorského díla, které je podle mého názoru nejpokročilejším syntetickým dílem marxistické romanistiky vůbec, které poskytuje hloubkou záběru a šíří pohledu znamenité východisko a základnu pro další bádání a na které může být maďarská romanistika a marxistická právní věda vůbec plným právem hrda.

Milan Bartošek